

Fattigvæsenet i Svanninge

Af *Kaj Mehr*

»Reglement for fattigvæsenets provisoriske indretning og bestyrelse på landet i Danmark af 5. juli 1803« var et mere modent og fremskredent lovgivningsarbejde, end der tidligere var set,¹ og kan betegnes som en epokegørende socialreform, der til trods for udtrykket »provisorisk indretning« var hovedgrundlaget for fattiglovgivningen, indtil lov af 9. april 1891 om det offentlige fattigvæsen blev vedtaget og stadfæstet af rigsdagen.

Reglementet af 1803 skabte travlhed i alle sogne landet over, også i Svanninge sogn,² hvorom denne beretning om igangsættelsen af »socialreformen« handler, en beretning, der gennem uddrag af fattigprotokollen for sognet fortæller, hvorledes man praktisk greb sagen an.

Det var sognepræsten, der skulle sørge for at realisere reglementets bestemmelser, og da forordningerne, hen på efteråret 1803, kom med et bud fra amtet, fik pastor Leth³ i Svanninge præstegård travlt, dels med at sætte sig ind i forordningerne, dels opfylde bestemmelserne, hvoraf den ene var anskaffelse af to fattigprotokoller, en forhandlingsprotokol og en protokol til registrering af »de fattiges boe«.

Pastor Leth måtte lade protokollerne fremstille hos bogbinder Niels i Odense og sørge for, at de blev afhentet og derefter sendt til autorisering hos amtmanden, Peter Schumacher,⁴ der autoriserede dem den 5. november 1803. Motiveringen herfor var reglementets bestemmelse om, at samtlige fattigvæsensdistrikter i et amt henlagdes under en fælles direktion, der gennem amtsfattigkassen havde til opgave at fungere som overordnet myndighed, samt understøtte de fattige i særlige tilfælde.

Selv om reglementet forudsatte, at dets bestemmelser først trådte i kraft 1. januar 1804, var der ingen tid at spille, så den 16. november 1803 afholdtes det første møde i Svanninge præstegård, eller som der står i forhandlingsprotokollen: – den første Samling af Sogne Commissionen for bemeldte Svanninge Sogn.

I følge forordningerne skulle der i hvert sogn nedsættes en kommission til at »få loven op at stå«, og i den anledning var det præsten pålagt at indkalde denne til dette første møde, ligesom sognepræsten var kommissionens fornemste medlem (dens formand).

Foruden præsten skulle kommissionen bestå af stedets politimester; en sådan var for Svanninges vedkommende herredsfogeden i Faaborg, hr. landsdommer Stephan Jørgensen. Var denne forhindret i at møde, kunne han bemyndige sognefogeden til at give møde på sine vegne. Desuden skulle en af de største lodsejere samt tre eller fire af de bedste sognemænd have sæde i kommissionen. I Svanninge var der kun een stor lodsejer; han ejede praktisk talt al jord, alle gårde, alle huse, alt hvad der var værd at eje, og han var da også en af Danmarks rigeste mænd. Det var besidderen af grevskabet Brahesminde, greve Bille Brahe. På hans vegne var mødt birkedommer og forvalter på Steensgård, Christen Jensen.⁵

Så var der sognemændene. Disse valgtes første gang af de tre fødte medlemmer; deres funktionstid var fastsat til tre år, og det var borgerligt ombud. Viste de sig forsømmelige, kunne de indberettes til amtsfattigdirektionen, der ligeledes skulle give tilladelse, hvis en af sognets beboere ville unddrage sig valget.

Sognemændene skulle først og fremmest give alle de gode råd og oplysninger, som kunne bidrage til at fremme fattigvæsenets tarv i distriktet, og være præsten og politimesteren behjælpelig med at udføre de beslutninger, der blev truffet. Endvidere var det deres pligt at indberette enhver uorden eller hindring i udførelsen af den vedtagne forsørgelsesplan, og det påhvilede dem at indsamle de frivillige gaver til fattigvæsenet, herunder at ombære »de Fattiges Tavle« i kirken.

Ved mødet var de fødte medlemmer af kommissionen til stede samt de fire udnævnte sognemænd, alle gårdmænd.

Det første, præsten gjorde, var at fremlægge regning for de udgifter, han havde haft, for fremstilling af protokollen, og som han »til sin Tid forventede sig af Fattig Kassen udbetalt«.

Så foreslog præsten skolestuen i Millinge, der lå midt i sognet, til samlingssted for kommissionen i fremtiden.

For at forebygge betleri, måske også for at komme dette til livs, foreslog præsten, at der skulle ansættes to stodderfogeder. Disse skulle, efter bestemmelserne, findes blandt de fattige. Deres ansættelse – og lønforhold

ville præsten stille forslag om til næste møde, »efter derover nøjere at have erkyndiget sig«, hvilket vel vil sige, undersøgt de nærmere bestemmelser herfor.

Endelig fremlagde præsten en af ham forfattet fortegnelse over de fattige i sognet, og hvad de efter deres trang kunne behøve. Efter bestemmelserne skulle de fattige henvende sig til præsten, når de kom i trang; det var dog en betingelse, at vedkommende var født og opdraget i sognet eller i mindst tre år havde opholdt sig her og ernæret sig på lovlig måde.

Endvidere skulle de fattige, efter deres trang, inddeles i tre klasser. Til 1. klasse henregnedes alle de gamle og syge, der var svækket så meget på legeme og sjæl, at de intet kunne fortjene – eller i hvert fald såre lidt. Den målestok, der skulle anvendes ved fordelingen, var afhængig af de trængendes arbejdsduelighed. Under 2. klasse henlagde man de fader- og moderløse børn, eller sådanne børn, hvis forældres forstand, helbred og sæder gjorde det umuligt at betro dem opdragelsen. Til 3. klasse hørte enkeltpersoner eller familier, der på grund af svagelighed, mange børn, tiltagende alder eller anden årsag ikke var i stand til at tjene så meget, som var tilstrækkeligt til deres eget eller deres børns nødtørftige underhold.

Allerede den 3. december afholdtes det næste kommissionsmøde, hvor præsten fremlagde en nøjagtig fortegnelse over dem, der var »ansat og anset værdige til Forsørgelse af Sognet, inddelt i Classer efter deres bekjendte Trang og Forfatning«.

Der var i alt 54 voksne, der var fundet værdige til almisse, fordelt i 1. og 3. klasse, medens der ingen var opført i 2. klasse. Af disse var de 16 over 70 år og 19 mellem 60 og 70 år. De enkelte, der var under 50 år var der angivet særlige grunde for, som f.eks.: Krøbling, vanfør, vanvittig og skrøbelig, har en vanvittig voksen datter, er yderlig fattig, fattige, formedelst mange børn, begge unge folk, men har fået fald (epilepsi), har brok.

Hvorledes disse mennesker boede, fortæller fattigplanen intet om, men ved sammenligning med folketællingslisterne for 1787 og 1801 ses, at mange af dem var Inderster, d.v.s. at de har et værelse i et hus eller en gård og i almindelighed egen husførelse. Var de »skrøbelige«, sørgede udlejeren for dem mod foruden lejebetalingen en yderligere betaling, og her må forklaringen på, at der foruden naturalier ydedes penge i almisse, ligge, da en samfundsordnet pleje på dette tidspunkt var ganske ukendt, bortset fra den pleje, der ydedes beboerne (lemmerne) i Svanninge hospital.⁶

Enkelte var husfæstere, men da de ligesom de øvrige fattige skulle lade »deres ejendele beskrive«, betød det i mange tilfælde, at deres huse efter deres død blev brugt til at huse andre almisselemmer, og derved blev spiren til de senere fattighuse, eller som de kaldes på Fyn familiehuse, lagt.

Enhver, der bad om hjælp, måtte lade sine ejendele beskrive, hvilket betød, at der i en særlig protokol blev skrevet op, hvad den enkelte ejede, samt hvor meget det var vurderet til. Rigtigheden heraf blev ved underskrift i protokollen bevidnet af tre af de øvrige medlemmer af fattigkommissionen. Grunden hertil må søges i fattiglovens bestemmelse om, at det påhvilede fattigkommissionen ved et almisselems død at levere kiste, sørge for at liget blev båret på kirkegården, og at graven blev kastet. Fattigkassen kunne søge sine udgifter dækket gennem bortsalg af den fattiges efterladenskaber. Et eventuelt overskud tilfaldt fattigkassen, såfremt arvingerne ikke ville, eller kunne, erstatte fattigvæsenet de udgifter, man havde haft på den fattiges forsørgelse.

Der havde yderligere anmeldt sig otte personer som fattige, »men da Commissionen, som havde undersøgt deres Forfatning, fandt at disse alle vare Folk, som nok selv kan forhvare dem deres Ophold, saa blev de for denne Vinter ikke taget i Betragtning eller tillagt Understøttelse«.

Forsørgelsesplanen skulle have været behandlet, men da præsten »først i Forgaars fra Amts Directionen havde modtaget det befalede Schema« og derfor ikke haft fornøden tid til at sætte sig ind i dets bestemmelser, måtte behandlingen heraf udsættes.

Derimod blev ansættelse af stoderfoged ordnet. Der blev antaget et af almisselemmerne og som medhjælper en i det mere afsides liggende Faldsled. Ansættelsen gjaldt fra 1. januar 1804, og foruden sin almisse skulle han have 14 rigsdaler årlig, »og da Commissionen ansaa det nødvendigt, at han bør forsynes med en Kiole, saa lovede Hr. Leth paa Fattig Cassens Regning at lade samme forfærdige, og blev det antaget, at samme skal være blaae med gul Krave og Opslage, samt hviide Knapper og en ligesaadan Kabuds med guult Smæk og Skildt tillige med en Morgenstierne«.

Medhjælperen skulle kun have 2 rigsdaler i løn og »ingen Kiole« eller videre dertil hørende.

Til det næste møde, den 5. januar 1804, havde præsten fået udarbejdet forsørgelsesplanen, således som det var ham pålagt.

Den skulle indeholde en nøjagtig redegørelse for de enkelte fattiges forhold og samtidig rumme forslag til den ligning, hvorefter sognets beboere fra høj til lav, skulle bidrage til den offentlige forsorg. Kommissionen havde pligt til at udtale sig, og blev den accepteret, oplæstes den næste søndag fra prædikestolen, dels for at orientere sognebeboerne om planens indhold, dels for at opfordre menigheden til at yde frivillige bidrag.

Kommissionen godkendte planen, dog først efter at nogle af sognets beboere, »som efter deres bekiendte Forfatning ansaas pligtige at bidrage til de Fattiges Underholdning«, var påførte, så der var en beholdning på 86 rigsdaler til rådighed at gøre godt med, og man forventede derudover, at tjenestefolkene i sognet ville yde frivillige bidrag.

Gårdfæsterne skulle yde naturalier i forhold til det kvantum, planen bestemte, at almisselemmerne skulle modtage af mel, malt, gryn, smør og flæsk.

For at sikre varernes kvalitet skulle to af forstanderne (sognemændene) skiftevis være til stede ved aflevering og udlevering, der foregik hvert kvartal på skift hos en af sognemændene, og for at lette yderne, blev de inddelt i fire afdelinger, »hvoraf hver Afdeling efter nærmere Tilsigelse paa en Gang skal aflevere sit Qvantum for hele Aaret«.

Præsten var sig dog sit ansvar bevidst og forbeholdt sig at have overtilsynet med såvel indsamlerne som uddelingerne.

Da første udleveringssted nu var bestemt, var forarbejdet tilendebragt, og lovens bestemmelser på disse punkter ført ud i praksis.

I følge bestemmelserne skulle sognekommisionen holde fire årlige møder, i begyndelsen af december, marts, juni og september.

Disse møder indvarsledes fra prædikestolen, og samtidig udgik der opfordring til de fattige om at give møde, hvis de havde noget at begære.

Ved disse kvartalsmøder ordnedes forsørgelsen for de kommende tre måneder, og præsten redegjorde for eventuelle forandringer i forsørgelsesplanen, opstået ved at nogle fattige var døde eller nye trængende havde meldt sig. Samtidig undersøgte man de enkeltes forhold, da det nemt kunne ske, at deres kår havde ændret sig, så der muligvis var grund til enten at give en større hjælp eller nedsætte den engang vedtagne understøttelse.

I overensstemmelse med disse beslutninger afholdtes det næste møde i marts 1804, hvor præsten meddelte, hvilke »overordentlige Udgifter« han

havde haft; det var bl.a. et par støvler til stodderfogeden og en ligkiste til Rasmus Præst's afgangne hustru.

Da der var enkelte almisselemmer, der »ei mere forlanger Understøttelse«, udgik de af planen, og deres tildelinger blev brugt til at hjælpe »nye Fattige«, der havde meldt sig, herunder en Indsiddet, en fattig enkemand med »tre smaae uopdragne Børn«.

Der var dog et uløst problem, forårsaget af den afgangne kone, idet almissen jo var tildelt såvel hende som hendes mand for hele året, men det løstes således: »Commissionen fandt, at da Rasmus Præst er en gl. Krøbling Mand, som ikke kan hielpe sig, saa blev man ennige om at lade ham for i Aar beholde den hele Almisse, som han med Kone var tilstaaet, da han paa denne Maade blev antaget og tilstaaet Huuslye, Underhold og Tilsyn hos Huusmand Mads Bæk i Millinge«.

Her har vi et eksempel på, hvorledes de fattige blev indlejet hos sognebeboerne, hvor imellem det ikke var vanskeligt at finde en husmand, der for penge ville leje en stue ud til en familie eller enligtstillet trængende.

Da kassebeholdningen skulle gøres op, måtte man konstatere, at den var så ringe, at det var umuligt at bestride eventuelle »uforudsete udgifter«, hvorfor præsten foreslog at »paasætte Sognets Hartkorn 1 skilling pr. Tdr. Hartkorn i hver Qvartal for dette Aar«. Dette forslag var i overensstemmelse med reglementet, hvori man havde åbnet mulighed for i tilfælde, hvor indtægterne ikke slog til, at udskrive en almindelig skat på alt frit og ufrit hartkorn.

Ved mødet i juni var kassebeholdningen forbedret betydeligt, ikke mindst fordi en del af gårdmændene havde ydet et frivilligt bidrag; dog var også i dette kvartal et almisselem afgangt ved døden, men da hendes efterladte mand tilbød selv at bekoste hendes begravelse, så blev hans almisse ikke nedskåret for dette år.

Ved september-mødet kunne præsten oplyse, at der ingen ekstra udgifter havde været og ingen forandringer sket.

Til december-mødet var der nok at ordne. Dels skulle regnskabet for dette første år afsluttes og indsendes til amtet til godkendelse, dels skulle fattigplanen (fortegnelsen over almisselemmer) for 1805 udarbejdes, samt forsørgelsesplanen, der indeholdt, »hvad enhver i Svanninge Sogns District boende, kunde og burde bidrage, til de Fattiges Understøttelse i Aaret 1805«.

Regnskabet for 1804, hvori alle indtægter og udgifter var specificeret ud, viste et overskud på 14 rigsdaler. Det blev indleveret til tiden og godkendt af amtet den 15. januar 1805.

Afsluttende bemærkninger:

Fattigplejen i Danmark har samfundet gennem alle tider vedkendt sig, men de forskellige opfordringer til af næstekærlighed at hjælpe sine medmennesker med et bidrag var utilstrækkelige, så længe det var overladt til den enkeltes forgodtbefindende at afgøre hjælpens størrelse, og derfor fik forordningen af 1708 om fattigpleje heller ikke den tilsigtede virkning, hvorimod 1803-bestemmelserne dels gjorde det til en pligt for sognenes beboere igennem naturalier eller pengebidrag at understøtte de fattige på grundlag af den udarbejdede forsørgelsesplan, og dels fremhævede betydningen af at forekomme (forebygge) trangen, d.v.s. fattigdommen, ved gennem økonomisk hjælp at give de nødstedte en eksistensmulighed, og den blev herved en fattigforsørgelse mod tidligere en fattigpleje.

Det er svært at afgøre, om de enkelte sogne levede op til de i reglementet fastsatte bestemmelser, fordi det kildemateriale, der må formodes at ligge herom (utrykt), venter på en bredere bearbejdelse, og de trykte kilder, vi indtil nu har, er sparsomme, ikke mindst for Fyns vedkommende. Dertil kommer, at fattigloven, ligesom mange andre love, i praksis har været afhængig af den måde, den praktiseredes på, og den var forskellig fra sogn til sogn, afhængig af mange faktorer, og her skal påpeges, at i mange tilfælde var bestemmelser og cirkulærer, udsendt af Cancelliet, i deres bogstav og ånd mere menneskevenlige end den måde, de undertiden praktiseredes på.

1803-loven var tænkt som en foreløbig lov, jævnfør udtrykket provisorisk. Den skabte tilsyneladende så mange problemer og uventede følger, der først kunne overses og behandles, efterhånden som samfundet ændredes økonomisk og politisk i det 19. århundrede, og først da kunne en revidering af det omtrent 100 år gamle reglement gennemføres.

Noter:

1. Harald Jørgensen: Det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark.
2. Svanninge sogn, Salling herred, Svendborg Amt. Befolkning 1801: 1004. (Trap. IV. Bd. 1923).
3. Jens Mathias Leth, sognepræst i Svanninge, 1794-1813.
4. Amtmand fra maj 1789 over Nyborg og Tranekjær amter, fra 1799 Svendborg amt, indtil sin død i 1817. (Aarsskrift for Svendborg Amt, 1917).
5. Birkedommer, krigsråd Christen Jensen boede på Steensgård, var birkedommer over Avernakø Birk fra 31/1 1793-16/5 1815. Repræsenterede højeste lodsejer ved samtlige møder.
6. Svanninge hospital, der i dag er i privat eje, er oprettet af Karen Brahe til Østrupgård i 1728, efter udvidelse i 1759 beregnet til ophold for 9 lemmer, til hvis husførelse der gennem grevskabet Brahesminde blev leveret de fornødne naturalier.

Kilder:

(Utrykte): Svanninge sogns fattigprotokol, 1803-1824.

Fundats for Svanninge hospital (1. december 1728).

Folketællingslister for Svanninge sogn, 1787 og 1801.

(Trykte): Harald Jørgensen: Studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark i det 19. århundrede. (Kbh. 1975).

Danmarks statistik, femte bind, side 323-379. (V. Falbe Hansen og Will Scharling, Kbh. 1881).

Ingeborg Christmas Møller: På Fattighuset. Kbh. 1978.

Danmarks sociallovgivning I. V. R. Haarløv.